

סוגיה יב: הלל והודאה על תענית שנענית

*

רקע

המשנה אומרת שציבור שהתענה וירדו להם גשמים אומרים הלל הגדול. נחלקו הראשונים האם אומרים הלל הגדול רק כשירדו גשמים ביום התענית, או אף אם ירדו גשמים בזמנים אחרים.

מקורות

- א. כה-:כו. "היו מתענין וירדו גשמים וקדם הנץ החמה כו'... בני מחזוא דשכיחי בהו שכרות"
- ב. רי"ף ח-:ט. "מתני' מעשה שגזרו תענית על הצבור... בפירקא קמא דהא מסכתא" ר"ן ד"ה מתני' אמר להם רבי טרפון ריטב"א ד"ה מתני' מעשה שגזרו שו"ת הרשב"א ח"א סי' תלג וסי' קנב רמב"ם הל' תעניות פ"א הט"ז
- ג. שו"ע סי' תקעה סע' יא-יג ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק כו, כט]

ריטב"א ד"ה מתני' וכן עיר

מתני' וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים מדכתיב והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר הא ודאי לא נסבין להאי קרא בכדי אלא ללמד שבמשנתנו דימה לכתוב שלא ירדו גשמים [על] (של) עיר זאת אבל ירדו על סביבותיה וא"כ תמה על עצמן סביבותיה מתענות כלל, אם על צרת חבריהם אין להם להתריע אלא בפה בלבד כדתנן על אלו מתריעין בשבת על עיר שהקיפוה עכו"ם וכו' וההיא התרעה בפה דשופרות בשבת ליכא ואף בחול נמי כדבעיא למימר קמן ואין לומר דההיא לרחוקים שבהפרכיא והא דהכא לסביבותיה, דהא ודאי כל שאין לו חלק בצרה אלא שמצטער על צרת אחיו בית ישראל אין הפרש בין רחוק לקרוב, וההיא בהפרכיא [אצ"ל: כהפרכיא] אחרת היא שהרי הצרות התם צרות יחידות שאין שיתוף בהן לאחרים כלל ומכה שאינה מהלכת ואין להפריש בהן בין הפרכיא להפרכיא ואם נפשך לומר דמתני' דהכא על צרת עצמן הוא שהגשמים שלהם היו לקללה וכדאמר רב יהודה בש"ס אהאי קרא ושתייהן לקללה תקשי לך א"כ למה מתענים [והא אין מתענים] ומתריעין על רוב הטובה ואף התרעה ולא תענית כלל לא לעבדו. ויש מתרצין דמתני' ודאי בשירדו גשמים לסביבותיה של ברכה ומתענות על צרת אחיהם ואע"פ ששנינו על אלו מתריעין בשבת כו' ואין שם אלא צעקה שאני התם שבעלי הצרה עצמן אין מתענין ולא מתריעין עצמן א"כ די לאחרים שיצטעקו עליהם בלבד אבל במשנתנו שבעלי הצרה מתענין ומתריעין יש לסביבותיהם ליטול חלק בצערם להתענות או להתריע בשופרות למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה. ואין הדעת נוחה בתירוץ זה דמתני' דהתם שאין בעלי הצרה מתענין ומתריעין על עצמן אינו מחמת יאוש דעת ומיעוט חשש שא"כ אף לצעוק בפה אין לנו עליהם וחייבין הם להוסיף עליהם מכות כענין שאמר הכתוב ואם תלכו עמי בקרי וכו' אלא הטעם לפי שאין להם פנאי ושהות מפני דחק

הצרה וכמו שמוכיח מפרטי הצרות שהזכיר התנא שהם כלם ממין הזה וכיון שיש עלינו חובה להתענות על צרת אחינו כ"ש שהיה לנו להתענות ולהתריע יותר כשבעלי הצרה אין להם פנאי לבקש רחמים על עצמן מכשבעלי הצרה מתעניין ומתריעין על צרתם.

ואחרים מן הגאונים ז"ל פי' שאין לגזור לעולם תענית ולא התרעה על הצבור מפני צרת אחרים שאין להם חלק בצרה ההיא ולא פחד שהגיע אליהם ודי להם בצעקה בפה בלבד דמתני' דעל אלו מתריעין בשבת אבל חייבים לצעוק בפה ואפילו בשבת ובלבד להנהיג שאין להם פנאי להתענות ולהתריע על צרתם אבל כשיש להם פנאי די לאחרים שיצטעקו עליהם בפה בחול בלבד אבל לא בשבת והיינו דפריט התם תנא הנהיג וכשאמרו במשנתנו שסביבותיה מתענות או מתריעות בשופרות אינו מפני צרת אחיהם בלבד אלא שיש להם לרתת על עצמן שלא תחול עליהם המכה ההיא ויש להם לזרז את עצמן כיון שהם סביבותיה באותה הפרוכא וקרובה להיות באותה גזירה ואף על פי שפירשנו למעלה דמתני' בשסביבותיה ירדו להם גשמים כענין שכתוב לא שירדו להם גשמים כדי צרכם וכענין הנוהג שא"כ למה לא פירש התנא וכן ב' עיירות בא' ירדו גשמים ובא' לא ירדו גשמים אלא ודאי שירדו להם קצת גשמים והוא בודאי זמן גזרה לעיר שלא ירדו גשמים כלל כדכתיב לעיל וגם אלו שירדו להם קצת יש להם לחוש שמא הם בכלל הגזרה וימנעו מהם עד שיעבור זמנה של רביעה ואפשר ג"כ שילקו בכללם שאינם צדיקים כ"כ לנהוג נפשם מן המכה וממדת הדין של מכה כללית של עיר א' או תחום א' פעמים שאף מי שלא יתחייב לגמרי מעצמו לוקה בכללם אם אינו צדיק גמור ולפי' הוצרך הקב"ה לומר על מכת בכורות ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך כדי להציל ישראל שלא ילקו בכללם מפני חמת המשחית ושמא החלה המכה באחיהם ותגמור בהם מ"מ כיון שעדיין לא החלה בהם המכה דיין בתענית או בהתרעה בשופר ולא שיתריעו ויתענו כבעלי הצרה עצמה וזה נראה נכון.

שו"ת הרשב"א חלק א סימן תלג

שאלת צבור שהתענו יום שני לגשמים ונענו יום שלישי בבקר אם אומרים הלל? או נאמר שאין אומרים הלל אלא על השבע? וכן נמי אם לא נענו עד יום רביעי?
תשובה איני יודע מה אתה סח. שלא מצינו הלל אלא בשנענו ביום התענית. אבל אם התענו בשני ולא ירדו גשמים אע"פ שירדו גשמים בשלישי אין אומרים הלל. דאדרבא בתעניתם לא נענו וברחמי השם ירדו להם ביום אחר.

שו"ת הרשב"א חלק א סימן קנב

שאלת צבור שגזרו תענית על הגשמים וליל התענית ירדו להם גשמים מהו לומר הלל הגדול למחר בבוקר קודם אכילה ושתייה? או נאמר שאין אומרים אותו עד לאחר אכילה ושתייה לפי שאין אומרים הלל הגדול אלא בכרס מלאה.
תשובה קרוב אני בעיני לומר שאם ירדו להם בלילה שאינן אומרים הלל הגדול כלל. לפי שאין מתחילין להתענות אלא מעמוד השחר ואילך שזהו עיקר תעניות שבבבל. ואף על פי שקבלוהו מבערב וירדו להם הגשמים לאחר שקיעת החמה או לאחר צאת הכוכבים אין זו התחלה. ואם מפני שהכתוב אומר (דניאל י) כי מן היום אשר נתת את לבך להבין ולהתענות לפני אלהיך נשמעו דבריך. אפילו כן אין זו התחלה שאם כן אפי' קבלוהו קודם ליום או יומים וירדו גשמים באמצעיתו אומרים כן. אלא לא אמרו אלא כשהתחילו ממש.

הסבר הסוגיה

"מעשה שגזרו תענית בלוד וירדו להם גשמים קודם חצות אמר להם רבי טרפון צאו ואכלו ושתו ועשו יום טוב ויצאו ואכלו ושתו ועשו יום טוב ובאו בין הערבים וקראו הלל הגדול". [משנה יט.]

המשנה אומרת שציבור שהתענו וירדו גשמים קודם חצות מפסיקים תעניתם, אוכלים ושותים, ובאים בין הערבים לקרוא הלל הגדול. נחלקו הראשונים באיזה מקרים אומרים הלל הגדול:

הראב"ד [בריטב"א ד"ה מתני' מעשה שגזרו] סובר שאומרים הלל הגדול רק כשנענו לפני חצות היום.

הרשב"א [שו"ת ח"א סי' תלג] סובר שאומרים הלל אפילו אחר חצות, אבל רק אם נענו ביום התענית.

הריטב"א [ד"ה מתני' מעשה שגזרו] סובר שאומרים הלל הגדול אפילו אם נענו אחר יום התענית.

נראה לפרש שהראשונים נחלקו בהבנת מהות אמירת הלל הגדול. הגמ' לעיל [ו:] אומרת שאם ירדו גשמים אומרים ברכת "מודים אנחנו לך ה' א-להינו על כל טיפה וטיפה שהורדת לנו", ואינה מזכירה אמירת הלל הגדול. בסוגייתנו מובא שאומרים הלל הגדול, וברכת "מודים אנחנו לך" אינה מוזכרת. משמע מסוגיות אלו שהלל הגדול נאמר לאחר שהתענו, וברכת "מודים אנחנו לך" אומרים על כל ירידת גשמים אף אם לא התענו. הרשב"א מפרש שברכת "מודים אנחנו לך" היא ברכת הודאה על ירידת גשמים, והלל הגדול נאמר על הארת פנים שהקב"ה שומע תפילתנו ותעניתנו ונענה לבקשתנו. ברכת "מודים אנחנו לך" אומרים בכל מקרה שיורדים גשמים, והלל הגדול אומרים רק כשהגשמים יורדים ביום התענית, והקב"ה מאיר פניו לנו [עיין בדברי שמואל הקטן (כה)]. הריטב"א סובר שגם ברכת "מודים אנחנו לך" וגם הלל הגדול הם ברכות הודאה על החסד שהקב"ה גומל לנו, היחיד אומר ברכת "מודים אנחנו לך" על החסד הפרטי שהקב"ה גמל עמו, והציבור שהתענה אומר הלל הגדול על החסד הציבורי שהקב"ה עשה עמו. הראב"ד סובר שהלל הגדול נאמר על כך שהקב"ה הפך יום תענית ליום טוב, ולכן הוא נאמר רק כשנענו לפני חצות, ואינם צריכים להשלים תעניתם.

סיכום

נחלקו הראשונים בהבנת דין אמירת הלל הגדול:

ראב"ד: הודאה להקב"ה על כך שהפך תעניתם ליום טוב.

רשב"א: הודאה להקב"ה על כך שהאיר פניו לישראל ושמע קול תפילתם.

ריטב"א: הודאה להקב"ה על כך שגומל חסד לעם ישראל והוריד להם גשמים.

הלכה

השו"ע [סי' תקעה סע' יב-יג] פוסק שאומרים הלל הגדול רק כשנענו ביום תעניתם, אחר עלות השחר ולפני צאת הכוכבים. המשנה ברורה [סקכ"ו] מביא שתי דעות האם אומרים הלל הגדול גם כשנענו לאחר חצות [עיין בהערות לריטב"א (כה: הערה 196)] הדין בדברי המשנה ברורה].